

АКМЕОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА ПРАЦІ ТА СПІЛКУВАННЯ

УДК 37.063:155.9:316.48:316.6

© К. М. Муліка, 2021

orcid.org/0000-0002-4959-3789

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2021.2.239982>

МУЛІКА Катерина Миколаївна

*аспірант лабораторії політико-правових відносин
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України*

КОНФЛІКТИ У НОВІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ШКОЛІ: ВІД БОРОТЬБИ З БУЛІНГОМ ДО РОЗВ'ЯЗАННЯ ПРОТИРІЧ РОЗВИТКУ

У статті розкрито соціально-психологічні особливості конфліктів у новій українській школі. На основі вивчення, систематизації наявних наукових визначень «конфлікту» та можливості їх використання в умовах нової української школи, запропоноване авторське його розуміння як актуалізованих у свідомості та взаємодії учасників освітнього процесу протиріч, які змінюють систему ставлень і не дозволяють останнім співіснувати у незмінному вигляді, спонукають до трансформації суперечливих позицій, ідей, інтересів, установок тощо. Уточнено психологічний зміст понять: «конфліктна ситуація» як структурна одиниця, в якій представлені всі властивості конфлікту (часові та просторові границі визначаються проміжком часу, за який не відбувається якісних змін у перебігу конфлікту); «конфліктна діяльність» (трудова, спілкування, ігрова, самодіяльна), яка характеризується певними суперечностями мотивації особистості, способів і засобів її активності та предметно-результативних перетворень довкілля і самої себе. За результатами системного аналізу структурно-динамічних характеристик розроблена модель перебігу конфлікту в закладі освіти (школі), що передбачає суб'єктивність сприйняття людиною наявних об'єктивних протиріч, когнітивну активність людини, детерміновані конфліктом. Виявлені конструктивні сили, можливості діалектичних і каузальних конфліктів, які мають розв'язуватися у новій українській школі. За результатами емпіричного дослідження з використанням наявних у психологічній

науки методологій, подана характеристика конфліктів у новій українській школі.

Ключові слова: булінг (цькування), конфліктна діяльність, конфліктна ситуація, нова українська школа, структурно-динамічна характеристика перебігу конфлікту, суб'єктивне ставлення.

Постановка проблеми. Коли сталінська цензура вилучала з прижиттєвого видання «Педагогічної поеми» видатного вітчизняного педагога, психолога і письменника А. Макаренка главу під назвою «На педагогічних вибоїнах» (Макаренко, 2003, с. 90-97), вважалось, що радянська педагогіка гуманна і безконфліктна, бо конфлікт розумівся як виключно деструктивне явище. Нова українська школа передбачає наявність конфлікту як атрибуту різноманітності в освіті, на відміну від вузького бачення конфлікту як негативного та неприпустимого явища. Концепція Нової української школи уникає насильницьких механізмів регулювання конфліктів (постановка неповнолітніх на внутрішньо-шкільний облік, груповий тиск, зловживання владою з боку педагогів тощо). Демократичні механізми розв'язання протиріч передбачають розширення свобод та відповідальності всіх учасників конфлікту не завжди є зрозумілими і прийнятним для освітян (особливо з патерналістськими настановами). Процеси реформування освіти детермінували нові конфлікти, що пов'язуються з трансформацією: 1) владно-підвладних стосунків між учасниками освітнього процесу; 2) відповідальності суб'єктів освітнього процесу; 3) традиційних для минулої політичної системи цінностей. У такій ситуації, нормативно-правове поле (Про схвалення Концепції реалізації державної політики..., 2016) вимагає від педагогів професійно, конструктивно вирішувати конфлікти, зокрема, в рамках участі у комісії з розгляду випадків булінгу (цькування). Проте, соціально-психологічні особливості конфліктів у новій українській школі майже не досліджені, їх ігнорування і нездатність вчасно розв'язувати може призводити до тривалого загострення стосунків серед учасників педагогічного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз зарубіжних та вітчизняних наукових джерел, нормативно-правового поля освіти України з проблеми конфліктів, вказує на складність цього явища через велику кількість галузей його

використання, аспектів вивчення та позитивній-негативній його оцінці. Відомий методолог психології Ф. Василюк зазначає, якщо поставити ціль знайти дефініцію, яка б не протирічила жодному із наявних поглядів на конфлікт, вона звучала б абсолютно беззмислово: конфлікт це зіткнення чогось із чимось (Василюк, 2010, с. 42). У рамках філософсько-соціологічних та психологічних традицій, конфлікт розглядається з позицій детермінування діяльності людини суб'єктивно-об'єктивними (середовищними) факторами. Перебування людини в ситуації змінює співвідношення у ній (ситуації) сил. Важливою категорією є ставлення людини до себе, інших та конкретних обставин дійсності, суб'єктивне ставлення визначає, що особистість знаходить в цих обставинах (конфліктних), як їх сприймає. Сама ситуація включає в себе людину, яка певним чином ставиться до того, що в цій ситуації відбувається (Рубинштейн, 1957). У теорії поля К. Левіна психологічний конфлікт це ситуація, у якій на індивіда одночасно діють протилежно спрямовані сили рівної величини. Розміщення приймаючого рішення у даній ситуації описуються як визначаючу конфліктну дію в полі, при чому типи конфліктів завжди обумовлюються характером валентності діючих сил, бар'єрами, що виникають при виході із конфліктного поля (Левин, 1982, с. 93-96). Конфлікт, у переліку зі стресом, фрустрацією та критичною ситуацією, вивчається як важкі обставини, необхідно пов'язані з її життєдіяльністю (Василюк, 1984). Науковці наголошують на біполярності цього явища, протиставлення двох начал, що проявляє себе в активності суб'єктів, направленої на подолання протиріч (Гришина, 2008, с. 25), запропоновані понятійні схеми аналізу структури конфлікту (Хасан, 1996; Анцупов, Шепилов, 2007; Петровская, 2008; Гришина, 2008). Цікавими є наукові розвідки щодо використання «побутової» мови: «зіткнення», «суперечність», «боротьба» при визначенні конфлікту, яке перешкоджає зрозуміти сутність цього соціально-психологічного явища. «Зіткнення» – фіксує лише наявність безпосередньої взаємодії, а конфлікти зароджуються, розвиваються, загострюються та згасають; «боротьба» передбачає зовнішні цілі (хоча конфлікт також може пов'язуватися з особистісними смислами), може

бути і станом і дією, конфлікт же не здійснюють, у ньому «перебувають» (Гірник, 2010, с. 6).

За останні десятиріччя значно збільшилась кількість праць щодо практичного використання результатів теоретично-концептуальних засад вивчення конфлікту, зокрема, організаційними психологами з управління конфліктом, способами його розв'язання, недопущення, послаблення, симптоматика, діагностика, прогнозування. У праці «Психологічні основи управління конфліктами в організації» саме «взаємодію» автори розглядають як базову категорію з вивчення організаційних конфліктів. Ученими доведено, що у різних видах взаємодії (співпраці так і суперництва) виникає ймовірність конфлікту (Карамушка, Дзюба, 2009, с. 25, 49). Науковці з управління конфліктами наголошують, що конфлікт ні погане, ні хороше явище: він розгортається залежно від наявних людських та середовищних ресурсів. Одним із чинників з профілактики конфліктів є налагоджена вертикальна та горизонтальна комунікація у школі. Особлива роль приділяється керівнику школи, який має виступати раціональним та об'єктивним, неупередженим «суддею» у конфлікті (Isabu, 2017). З позицій системного підходу у психології шкільні конфлікти розглядаються як міжсистемна взаємодія між соціальними інституціями «сім'я» і «школа». Дитина (учень) є одночасно компонентом двох систем, а поведінка обумовлюється каузальністю, коеволюцією комунікативних, інтерактивних та наративних зразків спілкування у цих системах. Описані ієрархічна та підтримуюча моделі взаємодії між школою та учнем (Седих, 2021). Делінквентність, типи кримінальної поведінки підлітків розглядається як протиріччя між особистісними особливостями розвитку та факторами систем (Седих, Моргун, 2019).

Деякі дослідники розглядають «педагогічний конфлікт» як форму прояву у навчально-виховному процесі протиріч (у т. ч. загострених) між педагогами в та учнями, при зіткненні вимог, інтересів, що потребує конструктивного усунення причин та гармонізації стосунків (Белкин, 2002).

Нам імпонує психологічний підхід до вивчення конфлікту, у якому беруться до уваги як середовищні, так і суб'єктивні особистісні фактори, а діяльнісна, динамічна сторона – є

ключовою в його характеристиці. Суб'єктивним ставленням особистості під час розв'язання конфліктних ситуацій у новій українській школі приділяється значна увага. У теорії відношень В. М. М'ясищева конфлікт розглядається як одне із протиріч особистості з навколишньою дійсністю, яке спочатку руйнує соціальні зв'язки, ізолює людину та може призвести до неврозу. Вчений наголошує, що «ставлення людини – не частина особистості, а потенціал її психічної реакції у зв'язку з предметом, процесом чи фактами дійсності (*які представляють психологічну проблему (курсив автора, – К.М.)*)» (Мясищев, 1974). З акцентом на категорію «ставлення» та «продуктивність конфлікту» у педагогічному процесі, дає визначення конфлікту Л. Д. Наумова: це «...гострі емоційні ставлення між суб'єктами педагогічного процесу з приводу важко розв'язуваних протиріч, обумовлених протилежними потребами, мотивами та цілями, установками, поглядами, поведінкою, що виникають у процесі взаємодії та вимагають трансформації розпочатої сутички у продуктивну форму з метою повного розв'язання міжособистісних та внутрішньо-особистісних протиріч для усунення негативних переживань та гармонізації ставлень» (Наумова, 2009, с. 121).

А. С. Белкін уточнює, що міжособистісні та інші конфлікти, які лежать поза полем навчально-виховного процесу, не є педагогічними (Белкін, 2002).

Таке визначення меж проблемного поля конфлікту не відповідає концепції Нової української школи, де, на відміну від навчально-виховного процесу, реформування освіти передбачає «освітні послуги», тим самим розширюються права та свободи здобувачів освіти, переглядається поле відповідальності учительства та батьків за взаємодію в освіті, що призводить до розширення бази конфліктів, у тому числі, які не стосуються освітнього процесу. Нова українська школа передбачає розв'язання і діалектичних (як об'єктивних властивостей розвитку взаємодіючих педагогічних структур), і каузальних (випадкових, викликаних збігом обставин) протиріч. Аналіз публікацій свідчить про схожість конфліктів у новій українській школі та школах за кордоном (тиск адміністрації на вчителів, вимога безперебійної високоефективної діяльності у школі,

проблеми з прийняттям різноманітності та частоті взаємодії між учасниками) (Ghaffar, 2019).

Мета дослідження полягала у вивченні особливостей конфліктів у закладах освіти (школах); виявленні можливого конструктивного потенціалу шкільних конфліктів. Для досягнення мети визначені такі **завдання**: 1) здійснити порівняльний аналіз понять «конфлікт», «конфліктна ситуація», «конфліктна діяльність» у науковій літературі, нормативно-правовому полі освіти України, запропонувати для використання у новій українській школі поняття конфлікту з урахуванням його конструктивного потенціалу; 2) розробити на основі наявних у психологічній науці структурно-динамічних характеристик модель розгортання конфлікту в закладі освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Здійснивши аналіз наявних визначень «конфлікту», зокрема, у науковців, які розглядають його в освіті як процедуру вирішення чогось, розв'язання проблеми з переходом на новий, якісний рівень взаємодії, зіставивши з розумінням конфлікту у Концепції нової української школи, можемо зробити наступні висновки.

Виходячи з позицій, що наявні протиріччя не завжди є конфліктом, а конфліктна взаємодія конструюється самими людьми залежно від образу конфлікту у свідомості (Петровская, 1977; Гришина, 2008), розвиток усвідомлених ставлень особистості до навколишньої дійсності (у тому числі до самої себе) є механізмом для конструктивного використання конфліктів.

Порівняльний аналіз різних визначень конфлікту як труднощів взаємодії у системі освіти, дозволяє виділити такі його інваріантні характеристики: актуалізовані у взаємодії суб'єктів (учасників освітнього процесу) протиріччя; соціальна ситуація, яка включає суперечливі позиції, цілі, засоби, установки, інтереси сторін у даних обставинах; неможливість сторін незмінно співіснувати у даних обставинах; усвідомленість сторонами конфлікту протиріч, які відображаються у системі їх ставлень; активна спрямованість суб'єктів конфлікту долати протиріччя (з метою власної адаптації до даних обставин). Нова українська школа не передбачає психотерапевтичних послуг, тому внутрішньо-особистісні конфлікти лежать поза полем нашого дослідження.

На основі аналізу, порівняння, систематизації визначення поняття «конфлікт» у різних дисциплінах, пропонуємо авторське визначення конфлікту. Конфлікт це актуалізовані у свідомості та взаємодії учасників освітнього процесу протиріччя, які змінюють систему ставлень і не дозволяють останнім співіснувати у незмінному вигляді, спонукають до трансформації суперечливих позицій, цілей, інтересів, установок тощо.

Практика доводить, що комісії з розгляду випадків булінгу (цькування), які необхідно створюються у всіх школах з 2019 року, працюють у переважній більшості з конфліктами (Муліка, 2021, с. 140). Для конструктивного використання конфлікту, важливо розглядати всі його структурні компоненти у наявних стійких зв'язках, що забезпечують його цілісність та відмінність від інших явищ соціально-психологічного життя. Порівняльна характеристика структурно-динамічних характеристик конфлікту наведена нижче у таблиці 1.

Таблиця 1

**Порівняльна характеристика
структурно-динамічних характеристик конфлікту**

Петровська Л. А.	Сторони (учасники) конфлікту; умови перебігу конфлікту; образи конфліктної ситуації; можливі дії учасників конфлікту; результат конфліктних дій
Гришина Н. В.	сторони (учасники) конфлікту; умови конфлікту; предмет конфлікту; дії учасників конфлікту; результат конфлікту
Анцупов А. Я., Шипілов А. І.	Учасники конфлікту; предмет конфлікту (об'єктивно існуюча або уявна проблема); об'єкт конфлікту (матеріальний ресурс, соціальна влада, духовна ідея, принцип, цінність); мікро / макро середовище; мотиви сторін; конфліктна поведінка; інформаційні моделі конфліктної ситуації
Гірник А. М.	Учасники конфлікту; спірні питання; простір та обставини конфлікту; мотиви, інтереси, цілі учасників; простір та обставини конфлікту; засоби; перебіг та функції конфлікту; часові виміри
Хасан Б. І.	Конфліктуючі сторони, матеріал конфлікту, детермінанти конфліктної ситуації, форму взаємодії та її змістовний характер

Такі структурно-динамічні характеристики, як: «учасники»; «умови» (простір та обставини, часові виміри); «конфліктна поведінка» (можливі дії, діяльність учасників); «мотиви, інтереси, цілі учасників»; «результат конфлікту» авторами розуміються майже однаково (включають, включаються одне в одне, містять незначні авторські інтерпретації). «Конфліктна ситуація», «образ конфліктної ситуації», «предмет / об'єкт», «інформаційні моделі конфліктної ситуації», «форма взаємодії та її змістовний характер» мають авторські розбіжні бачення.

Учитель нової української школи має мати ключові компетентності з самовладання у «конфліктній ситуації»: не допускати дискримінації, взаємодіяти за загальноприйнятими в різних спільнотах та середовищах правилами, усвідомлювати та керувати емоціями, потребами (Державний стандарт початкової та базової середньої освіти, 2018; Державний стандарт повної загальної середньої освіти, 2020). З психологічної точки зору «ситуація» це зовнішні обставини у інтерпретації окремою людиною. Самі ці обставини, їх сприйняття та інтерпретація і визначають, чи перетворяться наявні протиріччя у конфлікт. У науковій літературі знаходимо три підходи до розуміння «конфліктної ситуації»: 1) частина об'єктивного світу, в умовах та під дією якої людина здійснює конфліктну взаємодію; 2) основним елементом у ситуації є суб'єктивний образ, людина не відображає дійсність, а у створює ситуацію у своїй свідомості індивідуально; 3) розуміння ситуації як суб'єктивного та об'єктивного. Конфліктна ситуація це або суб'єктивна дійсність будь-якої із сторін конфлікту, або об'єктивація взаємодії чи сторонами конфлікту, чи кимось іншим. Усякий раз це чиясь інтерпретація взаємодії через аспект зіткнення дій (Хасан, 1996).

Л. А. Петровська говорить про ідеальні внутрішні картини, образи конфліктної ситуації кожного із учасників конфлікту (*усвідомлені ставлення, уявлення про себе, інших та середовище, у якому розгортається конфліктна взаємодія курсив авт., – К.М.*), які є посередниками між реальними обставинами та активністю суб'єкта. Наголошує, що образи та реальність можуть мати суттєві розбіжності (Петровская, 1977). У випадках розуміння конфліктної ситуації як суб'єктивної інтерпретації реальності, у результаті чого формуються внутрішні картини, образи конфліктної ситуації, ці поняття використовуються

синонімічно. Цикл життя конфліктної ситуації може не співпадати з циклом життя конфлікту. Останній починається з моменту фактичної взаємодетермінації дій та продовжується до того часу, поки особистість не набере автономності (Хасан, 1996, с.15).

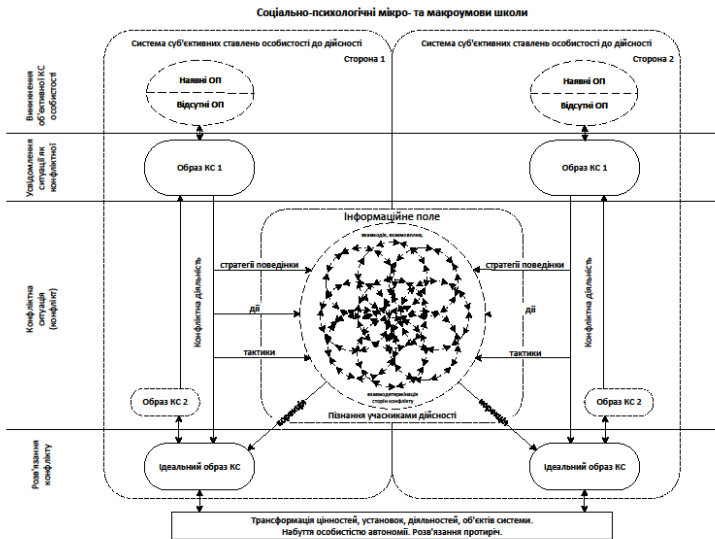
Конфліктну ситуацію слід розглядати як структурну одиницю, в якій представлені всі властивості даного конфлікту (часові та просторові границі конфліктної ситуації визначаються проміжком часу, за який не відбувається якісних змін у перебігу конфлікту). Конфліктна ситуація це найменша цілісна неподільна частина конфлікту, якій притаманні усі його характеристики, конфлікт може містити одну або кілька конфліктних ситуацій (Анцупов, Шепілов, 2007, с. 197).

Оскільки у структурно-динамічних характеристиках конфлікту виокремлюються усвідомлені особистістю інтереси, мотиви, невідповідності ідеальних та реальних образів дійсності, активність суб'єкта на реалізацію цілей (способи виконання дії (операції), дії взаємопов'язані із свідомістю), ми вважаємо за доцільне використовувати поняття «*конфліктна діяльність*» (трудова, спілкування, ігрова, самодіяльна), яка складається з певних суперечностей мотивації особистості, способів і засобів її активності та предметно-результативних перетворень довкілля, соціального оточення і самої себе.

На основі узагальнення наукових праць з проблеми життєвого циклу конфлікту та структурно-динамічних його характеристик пропонуємо авторську модель перебігу конфлікту в закладі освіти (школі) (див. нижче рис. 1).

Далі наводиться опис перебігу конфлікту у закладах освіти за результатами емпіричного дослідження особливостей конфліктів у новій українській школі, яке передбачало соціологічне анонімне онлайн-опитування працівників загальноосвітніх закладів освіти. Використана авторська анкета «Образ конфлікту в педагогічних працівників», розроблена на основі теорії ставлень В. М. М'ясищева який виділяє структурні складові у ставленнях: самого себе, іншу людину (опонента, партнера), концептуальність ситуації (Мясищев, 1974) та структури образу конфліктної ситуації Н. І. Леонова, за яким, динамічний аспект образу конфлікту характеризується феноменами: цілісність-незавершеність, взаємопов'язаність-

автономність, статичність-динамічність, типовість-індивідуальність (Леонов, 2002).

*Рис. 1. Модель перебігу конфлікту у закладі освіти (школі).
Умовні скорочення: КС – конфліктна ситуація, ОП – об'єктивні протиріччя.*

Анкета закритого типу містить інструкцію: «Шановні педагоги! У рамках розбудови безпечної Нової української школи, просимо Вас дати відповіді на кілька питань щодо особливостей конфліктів у закладах освіти. Конфлікт розуміється як нормальне явище, «вбудоване» в освітній процес, обумовлене протилежно обраними цілями, інтересами у взаємодії учасників освітнього процесу. Анкета анонімна» та сім питань із варіантами відповідей та одним відкритим запитанням:

- 1) *стать* (ч., ж.);
- 2) *стаж роботи* (до 5 років; 5-10 років; 10-20 років; 20-30 років; 30 і більше);
- 3) *оберіть, що найчастіше є причиною сутичок між учасниками освітнього процесу:* а) матеріальний ресурс (розподіл годин, зручного місця роботи тощо); б) соціальна влада (бажання підпорядкувати,

встановити ієрархію); в) духовна влада (ідеї, принципи, норми); г) інше _____;

4) коли педагог усвідомлює, що розпочинається конфлікт, як правило, він (вона) одразу думає: а) як у конфлікті представлений він (вона) сам (сама); б) як у конфлікті представлені(ий) опоненти(т); в) про ситуацію конфлікту (хто задіяний, місце, час тощо); г) інше _____;

5) образ конфлікту для педагога, переважно, уявляється як (оберіть варіант, який інтуїтивно пов'язується із протиріччям): а) цілісність-незавершеність; б) взаємозв'язаність-автономність; в) статичність-динамічність; г) типовість-індивідуальність;

б) зіткнення інтересів, позицій, мотивів між учасниками освітнього процесу для педагога загрожує найчастіше: а) витратою енергії, сил та часу; б) шкодою, яку може нанести опонент; в) втратою престижу, погіршенню стосунків; г) інше;

7) для належного розв'язання конфліктів у закладах освіти педагоги потребують (можна обрати до трьох варіантів): а) знань із конфліктології (про причини конфліктів, стадії їх розвитку, стратегії поведінки людей у конфлікті тощо); б) упевненості та самодостатності (позитивне ставлення, довіра до себе, до інших та до подій навколо); в) наявності чітких правил у закладі освіти з розв'язання протиріч, що виникають; г) навичок конфліктології (техніки комунікації, посередництва тощо); д) інше _____.

У дослідженні взяли участь 1077 респондентів Вінницької, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Київської, Луганської, Львівської, Полтавської, Сумської, Тернопільської, Херсонської, Черкаської областей. Педагогічний стаж досліджуваних варіюється: до 5 років (13,1%); 5-10 років (14,1%); 10-20 років (23,7%); 20-30 років (27,1%); 30 і більше років (22 %). За статевим параметром вибірка налічує 1043 (96,8%) жінок та 34 (3,2%) чоловіки, що обумовлено загальною тенденцією в сфері освіти. Дослідження проведене в червні-липні 2021 року.

Виникнення об'єктивної конфліктної ситуації (наявність протиріч). Відбувається констеляція об'єктів макро- мікроумов школи, їх взаємодія, які, сприймаючись та інтерпретуючись учасниками освітнього процесу, можуть оцінюватись як загрозові чи несправедливі. Для зародження конфлікту можуть бути наявні об'єктивні протиріччя, але їх може і не бути. Чи є ситуація конфліктною, залежить від суб'єктивних ставлень

людини до дійсності (у тому числі до самої себе), сприйняття реальності, інтерпретації образів, внутрішньої картини ситуації в учасника конфлікту. Політична ситуація в країні, відчуття несправедливості та незахищеності громадян є також суттєвими підставами для конфліктів, які розгортаються у школі, як соціальному інституті (Моргун, 2019).

За результатами опитування, 43,5% респондентів головними причинами конфліктів вважають: несправедливий розподіл матеріальних ресурсів (навантаження на ставку, зручне робоче місце, преміювання тощо); 29,7% розподіл соціальної влади (бажання підпорядкувати, встановити ієрархію); 22,7% розподіл духовної влади (ідеї, принципи, норми), 4% вважають причинами протиріч різні політичні погляди, та, що протиріч не існує. Вчасне виявлення педагогами іще прихованих протиріч, професійна діяльність із соціально-психологічним матеріалом конфлікту є викликом для вчителя нової української школи.

Усвідомлення ситуації як конфліктної. На цьому етапі конфлікт розгортається латентно, некеровано, зростає міжособистісна / міжгрупова напруга, ворожість. Тут є ймовірність трансформування конфлікту в булінг (цькування) або внутрішньо-особистісний (усвідомлення образу конфлікту лише однією із сторін). Усвідомлення відмінності наявного образу від ідеального, відчуття загрози, детермінують «розщеплення» Я або іншої цілісності (позицій, вибору стратегій), втрату автономності особистості, яка постійно перебуває «у зв'язці» з опонентом, його діями. «Розщеплені інстанції» не можуть одночасно актуалізуватися у незмінному вигляді (позиція вчителя до учня позбавляє можливість актуалізувати позицію матері), таким чином, внаслідок конфліктної діяльності особистість втрачає «застарілі» власні позиції, домагання, які, все ж є «частини «Я» – саме в цьому криється найбільша загроза конфлікту (Хасан, 1996).

Образ конфлікту педагоги пов'язують із такими характеристиками, як: типовість-індивідуальність (50,4%); цілісність-незавершеність (20,4%); взаємопов'язаність-автономність (18,6%); статичність-динамічність (10,6%). На етапі усвідомлення протиріч, педагоги як правило, звертають увагу на те: які обставини конфлікту, хто задіяний, яким чином розподілені сили (62,2%); як у конфлікті представлений він (вона) сам (сама) (33,6 %); як у конфлікті представлений опонент (4,2%). Отже, як бачимо, результати дослідження

співпадають з нашими спостереженнями, різноманіття нової української школи (діти з особливими освітніми потребами, з різними цінностями, мотивами, настановами) педагогами, у першу чергу, пов'язується з конфліктами. Лише 10,6% респондентів вбачають у конфлікті динамічний аспект, можливості переструктурування дійсності. Також можна припустити, що педагоги мають негативний досвід розв'язання конфліктів, пов'язаний не із справедливими правилами, а із наявністю та розподілом сил (62,2%). Образу опонента, як суб'єкту взаємодії опитані приділяють 4,2%, що є суттєвою перешкодою конструктивного розв'язання протиріч.

Конфліктна ситуація (конфлікт). У школі конфлікт ідентифікується, як правило, після інциденту, активності якої із сторін, що містить загрозу іншій стороні. На думку респондентів, для педагога загроза полягає у: витраті енергії, сил, часу (60,4%); втраті престижу, погіршенні стосунків (35,8%); шкоді, яку може нанести опонент (2,9%); у всьому перерахованому та у відсутності загроз (0,9%).

У важкій життєвій ситуації, якою є конфлікт, у опонентів активізуються когнітивні процеси, задля відновлення адаптації людина намагається отримати додаткову інформацію про середовище, інших людей, зокрема, опонента(ів). Така інформація надходить перед усім від дій, взаємодій (словесна інформація у конфлікті ставиться під сумнів і ретельно перевіряється), сторони конфлікту взаємодетермінують, взаємозмінюють одна одну витрачаючи значні енергетичні ресурси у внутрішньому та зовнішньому планах.

У результаті конфліктної діяльності відбувається глибше пізнання дійсності, корегується ідеальний образ конфліктної ситуації.

Розв'язання конфлікту. На етапі розв'язання конфлікту ідеальний образ конфліктної ситуації може відрізнитися від реального, це може бути початком іншого конфлікту. Конструктивність конфлікту науковці вбачають, по-перше, у набутті особистістю нових характеристик автономії; по-друге, набутті нових, більш глибоко усвідомлюваних образів дійсності (Гришина, 2008, с. 185); по-третє, у розв'язанні протиріч в організації та міжособистісній взаємодії, в покращенні функціонування організації (Моргун, 2019); оптимізації взаємодії систем «сім'я» і «школа» (Седих, 2021). По-четверте, у більш глибокій оцінці індивідуально-психологічних особливос-

тей людей, зниженні психічної напруги, джерелі розвитку особистості, її ставлень, покращенні діяльності (Анцупов, Шепілов, 2007, с. 185); здоровому зближенні людей через налагоджену вертикальну та горизонтальну комунікацію, зустрічі (Isabu, 2017). Конфлікт допомагає людям «бути більш реальними», це мотивує їх до усвідомленої участі, допомагає розпізнавати та використовувати відмінності (Ghaffar, 2019). На питання, щодо потреб (ресурсів) педагогів для належного розв'язання конфліктів у закладах освіти, 55,2% зазначили що педагогам не вистачає упевненості та самодостатності (позитивного ставлення до дійсності довіри до інших та до власних сил); 50,3% – наявності чітких правил розв'язання протиріч у закладах освіти; 42,2% – навичок комунікації, ведення переговорів у напруженій ситуації; найменше, 38% потребують теоретичних знань з конфліктології.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

1. Результати порівняльного аналізу змісту Концепції Нової української школи, нормативно-правових, розпорядчих документів освіти (щодо конфліктів) та наявних у науковій літературі визначень «конфлікт» говорять про значну кількість використовуваних понять, у тому числі, які несуть побутові уявлення про цей важливий соціально-психологічний атрибут нової української школи. Запропоновано під *конфліктом* розуміти актуалізовані у свідомості та взаємодії учасників освітнього процесу протиріччя, які змінюють систему ставлень і не дозволяють останнім співіснувати у незмінному вигляді, спонукають до трансформації суперечливих позицій, цілей, інтересів, установок тощо.

Конфліктну ситуацію слід розглядати як найменшу цілісну, неподільну частину конфлікту, якій притаманні усі вказані вище його характеристики.

Конфліктна діяльність (трудова, спілкування, ігрова, самодіяльна) характеризується певними суперечностями мотивації особистості, способів і засобів її активності та предметно-результативних перетворень довкілля, соціального оточення і самої себе.

2. Конструктивність конфлікту в новій українській школі вбачається у: набутті особистістю нових характеристик автономії; більш адекватно усвідомлюваних образів дійсності; оцінці індивідуально-психологічних особливостей людей;

зниженні психічної напруги; розвитку ставлень особистості, покращенні її діяльності; психологічному здоровому зближенні людей; розв'язанні протиріч в організації, функціонуванні систем (школи та сім'ї) та міжособистісній взаємодії на демократичних засадах. Виявлені труднощі з конструктивності конфлікту в новій українській школі пов'язані із проблемами псевдодемократії в державі, запереченні минулих та неприйнятті нових механізмів розв'язання протиріч.

Для більш глибокого наукового розуміння комісіями з розгляду випадків булінгу (цькування), які мають діяти у кожній школі з 2019 року, запропонована структурно-функціональна модель перебігу конфлікту в закладі освіти (школі). Модель включає вплив соціально-психологічних умов середовища, суб'єктивних ставлень особистості до дійсності, особливості взаємодії, взаємодетермінації між сторонами конфлікту, наявні та ідеальні образи конфліктної ситуації, конструктивний потенціал конфлікту щодо результативності конфліктної діяльності.

Пілотажне обстеження освітян України за допомогою анкети «Образ конфлікту в педагогічних працівників» виявив, що: основною причиною конфліктів є несправедливий розподіл матеріальних ресурсів (навантаження на ставку, зручне робоче місце, преміювання тощо) – 43,5% респондентів; відмінності образів конфлікту педагога пов'язують перш за все з таким чинником, як «типовість-індивідуальність» – 50,4%; на етапі усвідомлення протиріч педагога, як правило, звертають увагу на «конфліктну ситуацію» в цілому (які обставини конфлікту, хто задіяний, яким чином розподілені сили) – 62,2%; на думку більшості респондентів, для педагога загроза конфлікту полягає у витраті енергії, сил, часу – 60,4%; більше половини опитаних потребують упевненості та самодостатності (позитивного ставлення до дійсності довіри до інших та до власних сил) (55,2%) та чітких правил розв'язання протиріч у закладах освіти (50,3%).

Перспективою подальших розвідок може бути апробація запропонованої моделі перебігу конфлікту для ефективного спрямування конфліктних ситуацій і конфліктної діяльності у конструктивне річище.

Список використаних джерел

- Анцупов А., Шипилов А. Конфликтология. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 577 с.
- Белкин А. Конфликтология образовательного процесса : учеб.-метод. пособ. Екатеринбург, 2002. 126 с.
- Василюк Ф. Психология переживания. Анализ преодоления критических ситуаций. Москва : Изд-во Московского ун-та, 1984. 200 с.
- Гірник А. Основи конфліктології. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. 222 с.
- Гришина Н. Психология конфликта. Санкт-Петербург : Питер, 2008. 519 с.
- Карамушка Л., Дзюба Т. Психологія управління конфліктами в організації (на матеріалі діяльності освітніх організацій) : монографія. Полтава, 2009. 268 с.
- Левин К. Типы конфликтов. *Психология личности. Тексты*. Москва : МГУ, 1982. С. 93–96.
- Макаренко А. С. Педагогическая поэма. Москва : ИТРК, 2003. С. 90–97.
- Моргун В. Демократія у трудових школах: від Миколи Неплюєва і Антона Макаренка до Федора Моргуна і Олександра Захаренка. *Моделі соціокультурного розвитку територій: перспективи та можливості у світлі історичної спадщини, сучасного та майбутнього* : тези Міжнар. наук.-практ. конф. Суми, 2019. С. 227–236.
- Муліка К. Конфліктологічна компетентність вчителя як умова ефективної профілактики та вирішення ситуацій булінгу. *Габітус*. 2021. Вип. 22. С. 139–147.
- Мясищев В. Н. Проблема отношений человека и ее место в психологии. *Вопросы психологии*. 1957. № 5. С. 142–154.
- Наумова Л. К вопросу об определении понятия «конфликт в педагогическом процессе». *Альманах современной науки и образования*. 2009. № 4 (23), Ч. 1. С. 121–122.
- Петровская Л. А. О понятийной схеме социально-психологического анализа конфликта. 1977. URL: <https://cutt.ly/Om2J2T7>
- Про деякі питання державних стандартів повної загальної середньої освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2020 № 898. URL: <https://cutt.ly/1mNkzc9> (дата звернення: 19.07.2021).
- Про затвердження Державного стандарту початкової освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.02.2018. URL: <https://cutt.ly/omNlftfu> (дата звернення: 19.07.2021).

- Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.12.2016 № 988-р. URL: <https://cutt.ly/UmNkRpg> (дата звернення: 19.07.2021).
- Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений материального мира. Москва : Изд-во Академии наук СССР, 1957. С. 328.
- Седих К. Синергетичний ефект психолого-педагогічної взаємодії систем «сім'я» і «школа». *Психологія і особистість*. 2021. № 1 (19). С. 32–43.
- Седих К., Моргун В. Делінквентний підліток: навч. посіб. із психопрофілактики та корекції протиправної поведінки підлітків. Київ : Слово, 2019. 272 с.
- Хасан Б. Продуктивный конфликт как механизм развития личности : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Красноярск, 1996. 84 с.
- Ghaffar A. Conflict in Schools: Its Causes & Management Strategies. 2019. URL: <https://cutt.ly/PmNvYyu>
- Isabu M. O. Causes and management of school related conflict. *African Educational Research Journal*. 2017. № 5 (2). P. 148–151.

References

- Ancupov, A., & Shipilov, A. (2007). *Konfliktologija [Conflictology]*. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
- Belkin, A. (2002). *Konfliktologija obrazovatel'nogo processa: ucheb.-metod. posob. [Conflictology of the educational process: Study guide]*. Ekaterinburg [in Russian].
- Ghaffar, A. (2019). *Conflict in Schools: Its Causes & Management Strategies*. Retrieved from <https://cutt.ly/PmNvYyu>
- Grishina, N. (2008). *Psihologija konflikta [The psychology of conflict]*. Sankt-Peterburg: Piter [in Russian].
- Hasan, B. (1996). *Produktivnyj konflikt kak mehanizm razvitija lichnosti [Productive conflict as a mechanism of personality development]*. (Ext. abstract of Doct. diss.). Krasnojarsk [in Russian].
- Hirnyk, A. (2010). *Osnovy konfliktologii [Fundamentals of conflictology]*. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].
- Isabu, M. O. (2017). Causes and management of school related conflict. *African Educational Research Journal*, 5(2), 148-151.
- Karamushka, L., & Dziuba, T. (2009). *Psykhologhiia upravlinnia konfliktamy v orhanizatsii (na materialii diialnosti osvitynikh orhanizatsii) [Psychology of Conflict Management in Organizational Materials]*: Monohrafiia. Poltava [in Ukrainian].

- Levin, K. (1982). Typy konfliktov [Types of conflicts]. In *Psihologija lichnosti. Teksty*. (pp. 93-96). Moskva: MGU [in Russian].
- Makarenko, A. S. (2003). *Pedagogicheskaja pojema [Pedagogical poem]*. Moskva: ITRK [in Russian].
- Mjasishhev, V. N. (1957). Problema odnoshenij cheloveka i ee mesto v psihologii [The problem of human relationships and its place in psychology]. *Voprosy psihologii*, 5, 142-154 [in Russian].
- Morhun, V. (2019). Demokratsiia u trudovykh shkolakh: vid Mykoly Nepliuieva i Antona Makarenka do Fedora Morhuna i Oleksandra Zakharenka. In *Modeli sotsiokulturnoho rozvytku terytorii: perspektyvy ta mozhlyvosti u svitli istorychnoi spadshchyny, suchasnoho ta maibutnoho: Tezy Mizhnar. nauk.-prakt. konf.* (pp. 227-236). Sumy [in Ukrainian].
- Mulika, K. (2021). *Konfliktolohichna kompetentnist vchytelia yak umova efektyvnoi profilaktyky ta vyrishennia sytuatsii bulinhu [Conflictological competence of the teacher as a condition for effective prevention and resolution of bullying situations]*. *Habitus*, 22, 139-147 [in Ukrainian].
- Naumova, L. (2009). K voprosu ob opredelenii ponjatija "konflikt v pedagogicheskom processe". *Al'manah sovremennoj nauki i obrazovaniia*, 4 (23(1)), 121-122 [in Russian].
- Petrovskaja, L. A. (1977). *O ponjatijnoj sheme social'no-psihologicheskogo analiza konflikta [On the conceptual scheme of the socio-psychological analysis of the conflict]*. Retrieved from <https://cutt.ly/Om2J2T7> [in Russian].
- Pro deiaki pytannia derzhavnykh standartiv povnoi zahalnoi serednoi osvity [On some issues of state standards of complete general secondary education]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 30.09.2020 № 898*. Retrieved from <https://cutt.ly/1mNkzc9> [in Ukrainian].
- Pro skhvalennia Kontseptsii realizatsii derzhavnoi polityky u sferi reformuvannia zahalnoi serednoi osvity "Nova ukrainska shkola" na period do 2029 roku [About the statement of the State standard of primary education]: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 14.12.2016 № 988-r*. Retrieved from <https://cutt.ly/UmNkRpr> [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Derzhavnoho standartu pochatkovoi osvity [About the statement of the State standard of primary education]: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.02.2018*. Retrieved from <https://cutt.ly/omNlftu> [in Ukrainian].
- Rubinshtejn, S. L. (1957). *Bytie i soznanie. O meste psihicheskogo vo vseobshhej vzaimosvjazi javlenij material'nogo mira [Being and consciousness. On the place of the mental in the universal interconnection of the phenomena of the material world]*. Moskva: Izd-vo Akademii nauk SSSR [in Russian].

- Siedykh, K. (2021). Synerhetychnyi efekt psykholoho-pedahohichnoi vzaïmodii system "sim'ia" i "shkola" [Synergetic effect of psychological and pedagogical interaction of "family" and "school" systems]. *Psykhohiia i osobystist*, 1(19), 32-43 [in Ukrainian].
- Siedykh, K., & Morhun, V. (2019). *Delinkventnyi pidlitok: navch. posib. iz psykhoprofilaktyky ta korektsii protypravnoi povedinky pidlitkiv* [Delinquent teenager: a textbook on psychoprophylaxis and correction of juvenile delinquency]. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
- Vasiljuk, F. (1984). *Psihologija perezhivaniia. Analiz preodoleniia kriticheskikh situacij*. Moskva: Izd-vo Moskovskogo un-ta [in Russian].

K. Mulika

CONFLICTS IN THE NEW UKRAINIAN SCHOOL: FROM THE FIGHT AGAINST BULLYING TO RESOLVING DEVELOPMENT CONTRADICTIONS

This paper is about socio-psychological features of conflicts in the new Ukrainian school. Based on the study, systematization of existing scientific definitions of «conflict(s)» and the possibility of their use in the new Ukrainian school. Paper proposes the author's understanding of conflict as contradictions actualized in the minds and interactions of participants of the educational process those change the system of attitudes and do not allow participants to coexist unchanged, but encourage the transformation of conflicting positions, goals, interests, attitudes, etc. Constructive forces, possibilities of dialectical and causal conflicts to be resolved in the new Ukrainian school have been identified. Based on the results of a systematic analysis of structural and dynamic characteristics, a model of the conflict in an educational institution (school) has been developed, which assumes the subjectivity of human perception of existing objective contradictions, the use of human cognitive activity determined by conflict. The psychological content of the concept of «conflict situation» is clarified as a subjective interpretation of reality by any of the parties to the conflict, or the objectification of interaction by the parties to the conflict, or someone else. Members of the bullying commission are asked to use the definition of «conflict situation» as a structural unit in which all the attributes of the conflict (temporal and spatial boundaries are determined by the period of time for which there are no qualitative changes in the conflict) are presented. According to the results of an empirical study using the methodology available in psychological science, a description of the conflicts in the new Ukrainian school is given.

Keywords: *bullying, conflict activity, conflict situation, new Ukrainian school, structural-dynamic characteristics of the conflict, subjective attitudes.*

Надійшла до редакції 22.07.2021 р.